

Slaviša Orlović

VLAST I SLOBODA

(Vojislav Stanovčić, *Vlast i sloboda*, Udruženje za političke nauke, Čigoja štampa, Beograd, 2003, 339 str., biblioteka "Politea")

Malo je autora i još manje knjiga koje na obuhvatan način daju odgovore na uvek aktuelna pitanja odnosa pojedinca i vlasti, odnosno slobode i poretka. Iako na visoko teorijskom nivou, izdignuti iznad zavodljive svakodnevice, a opet na svež, razborit i britak način ovaj autor i ova knjiga korespondiraju sa vremenom u kojem žive, nudeći koncepcije koje doprinose razumevanju uzroka i uslova za teskobe današnjeg čoveka i krize savremenog društva i države.

U relativno kratkom vremenu nakon objavljivanja obimne dvotomne studije *Političke ideje i religija* (drugo-dopunjeno izdanje 2003), Vojislav Stanovčić nam je podario još jednu kapitalnu knjigu – *Vlast i sloboda*. U njoj se autor bavi temom koja je stara koliko i čovekov život u političkoj zajednici, a koja je oduvek zaokupljala pažnju pesnika i umetnika, teoretičara i filozofa. Predmet ove rasprave je, nimalo jednostavan, niti jednoznačan, ključni politički odnos vlast – pojedinac, odnosno, "sudbina i položaj čoveka naspram moćnika i velikaša". Ovaj višedimenzionalni odnos autor nastoji istražiti i pokazati u kakve je sve okvire vlast sputavala čoveka i kakve granice treba postaviti vlasti da bi se obezbedila i sloboda pojedinca i poredak zajednice. Medjutim, problem je u tome što je napredovanje ideje o slobodi simultano praćeno usavršavanjem tehnika vladanja i manipulisanja ljudima. Rasprava, naime, traga za pravom merom između načela autoriteta i načela slobode.

Istražujući dvostranost ovih složenih odnosa koji karakterišu vekovne ljudske borbe i patnje, ali i zanose i stremljenja, autor posebno ispituje dva oprečna pristupa i njihove različite racionalizacije: prvi, koji polazi od stava da je država (vlast) sve, a pojedinac ništa i čija je politička posledica da se "država točila, a narod mršao"; i drugi, koji čoveku obezbeđuje takav položaj, prava i slobode da se može govoriti o «poretku slobode».

Osnovnu temu odnosa vlasti i slobode akademik Stanovčić razmatra polazeći od istraživanja odnosa autoriteta i slobode i autoritarnih poredaka moći (I deo), preko razmatranja problema ograničavanja vlasti, konstitucionalizma i vladavine prava (II deo) do analize problema političke obligacije i legitimnosti vlasti (III deo) uspostavljajući tako jedan logičan sled izlaganja i tematski zaokruženu strukturu. Istraživanje je usredsređeno na neke ključne kategorije u istorijsko-razvojnoj i uporedno-političkoj analizi ideja i institucija. Služeći se takvim postupkom autor nastoji i uspeva da pokaže da su vekovna politička iskustva sa raznim tipovima autoritarnih poredaka i sve sofisticiranijim načinima na koje je vlast uspevala da se nametne pojedincu, kao i politička teorija koja je analizirajući ta iskustva davala odgovore univerzalnog značenja, proizveli ideju konstitucionalne vlasti, kao jedinog garanta relativne ravnoteže slobode i prinude. Pokazujući na nizu primera da su ljudi u istoriji često zapadali u euforično slavljenje "konačnog oslobođenja" i zavedeni velikim idejama pravde, istine, jednakosti, slobode i demokratije podarivali bezgranično poverenje vođama i "oslobodiocima", autor stalno upućuje na neophodnu dozu skepse i opreza, čiji je izraz i njegovo uverenje da su institucionalizacija moći, ograničenje vlasti i vladavina prava neophodne pretpostavke slobode.

Pored ovih pravno-političkih pitanja ograničenja vlasti kao neophodnog uslova za otvaranje prostora slobodi, autor razmatra i političko-psihološku, kulturološku i etičku stranu ovih odnosa i načine na koje se pojedinac od svoje prirodne datosti uzdiže do ličnosti. Polazeći tako od čovekove dvostrukosti kao individualnog i društvenog bića, autor postavlja pitanje šta pojedinac može da uradi sâm, a šta udružen sa drugim ljudima, da bi tiraniji i tiranima onemogućio da mu nagrizu svest (i savest) i da ga tako i iznutra osvoje. Da bi živeo pod vlašću zakona, a ne vlašću drugog čoveka, "neophodno je da se čovekovim slabostima i žudnji za vlašću nad drugima stave raspoložive institucionalne prepreke i garantije koje su u toku vekova otkrili veliki mislioci" (str. 21), ali i da čovek izađe iz, kantovski rečeno, samoskrivljene nezrelosti i da izgrađuje moralnu autonomiju i političku samosvest.

Jedna tradicija (struja) političko-pravnih mislilaca naglasak je stavljala na poredak, autoritet, red, disciplinu, jednoobraznost, a druga, na slobodu, asocijacije, pluralizam, savest, individualni izbor, alternative, opcije, ograničavanje vlasti, uslovnu

poslušnost autoritetima. Ovim tradicijama odgovaraju adekvatni politički oblici i to; prvoj, – despotizam, dominacija, autoritarizam, diktatura, apsolutizam, totalitarizam i dr., a drugoj, liberalno-demokratski poreci. Dvema strujama mišljenja, kako smatra autor ove knjige, od kojih jedna više naginje autoritarizmu, socijalnoj kontroli i stabilnosti, a druga više liberalnom poretku političke organizacije, na samom početku stoje dva velikana političke filozofije Platon i Aristotel. U engleskoj političkoj filozofiji XVII veka, ona će svoje antipode imati u Hobsu kao "apostolu reda i autoriteta" i Loku kao "apostolu slobode i demokratije", odnosno u Nemačkoj, na prelasku iz XVIII u XIX veka u Hegelu i Kantu. Gotovo da u svakoj epohi imamo parove značajnih mislilaca koji pripadaju jednoj ili drugoj struji mišljenja.

Nužno je istaći da struja koja stavlja naglasak na slobodu, podseća ovaj autor, ne negira potrebu za autoritetom, "ali ga je nastojala konstituisati na demokratskim osnovama uz učešće ili pristanak onih nad kojima on ima uticaj ili vlada". (str.113.)

Autor naročito naglašava i nalizira teorijsko razdvajanje društva od države, koje se vezuje za teorije društvenog ugovora (od XVI veka naovamo) nastojalo se stvoriti jedno autonomno polje čovekovog delovanja, relativno nezavisno od nosilaca vlasti. Od takvih premisa su polazili Lok u XVII veku i Monteskje u XVIII veku. Jer, bez autonomije društva u odnosu na državu, zaključuje autor, čovek sam naspram države ne može izboriti svoje slobode niti zaštititi svoju ličnost.

U drugom delu knjige, koji nosi naziv "Ograničavanje vlasti", u tri posebna poglavlja razmatraju se pitanja čovekovih prava i sloboda, institucionalizacije i konstitucionalizacije i vladavine prava.

Postepeno napredovanje u oblikovanju ljudskih prava i sloboda, njihovo osvajanje i proširivanje prati se od akata koji su prethodili deklaracijama i ustavima, od *Magna charta Libertatum* (1215) do danas. Razmatraju se četiri velike grupe ideja (teorija) koje nadahnjuju i inspirišu deklaracije o pravima. Na prvom mestu su ideje o društvenom ugovoru i prirodnim pravima. Druga je, teorija britanskog konstitucionalizma (principi opšteg prava (*Common Law*), značaj valjanog postupka u primeni prava (*due process of law*) i izvesno uravnoteživanje snaga između vlasti i građana kroz postepeno prihvatanje da pored vlade deluje i opozicija. Temelj britanskog konstitucionalizma bilo je razvijanje ideje o vladavini prava (*Rule of law*) umesto vladavine bilo koje ličnosti. Treći izvor

predstavlja prosvetiteljstvo započeto u Engleskoj, koje se uzdiglo do vrhunca u Francuskoj u drugoj polovini XVIII veka (kojima su pripadali i Ruso i Monteskje), a koje je imalo specifične predstavnike u uticajnim političarima u Americi (B. Franklin i T. Džeferson). Četvrti i prevashodni uticaj imale su ideje liberalizma - političke ideologije koja je u sam vrh političkih vrednosti stavila čovekovu slobodu i kao osnov ustava, ponudila jedan u ljudskoj istoriji novi koncept čovekovih prava.

Posebna pažnja posvećena je doprinosu demokratskih revolucija, Holandske, dve Engleske, i naročito Američke i Francuske revolucije. Prema autoru, iako su izvorne inspiracije revolucijama u Americi i Francuskoj bile vrlo slične, njihovi ishodi su bili različiti usled načina ustavnog uobličavanja i konstitucionalizacije, odnosno, nastojanja da se neka od polaznih načela uobliče u trajne političke i pravne ustanove, i pre svega ustav. Američka revolucija svoj adekvatan izraz imala je u Deklaraciji nezavisnosti iz 1776. godine, a Francuska revolucija u Deklaraciji o pravima čoveka i građanina iz 1789. godine. Od ovih revolucija, "prava i slobode postaju jedan od kriterijuma za ocenu i kvalifikaciju političkih režima". Među najvažnijim doprinosima ovih revolucija navode se odgovorna i ograničena predstavnička republikanska vlada, vladavina prava, odobravanje i stroga kontrola državnih finansija, podela vlasti, sudska kontrola uprave, nezavisno sudstvo, u nekim državama federalizam i dr. Ove dve revolucije su pokazale koliki je značaj institucionalizacije i konstitucionalizacije vlasti. O konstitucionalizmu, autor govori, kao o "obliku i sredstvu organizovanja, regulisanja i ograničavanja vlasti, ali i kao sredstvu (pre)raspodele društvene moći i pravnog sankcionisanja (od prvih "ustava" do danas) te preraspodele" (str. 216). Dok se, pod institucionalizacijom, podrazumeva zamena lične vlasti odgovarajućim ustanovama i pravnim poretkom. Kako rezimira autor, "ovaj aspekt podrazumeva jedan od možda, istorijski gledano, najvažnijih transfera ili tranzicija vlasti - tranziciju, pretvaranje lične vlasti u instituciju" (str. 218).

Usled saznanja da svaka vlast teži da postane apsolutna i da građane pretvori u podanike i sluge, kao i zbog kvarljive prirode vlasti, politička i pravna filozofija novog veka u velikoj meri je bila zaokupljena ovom problematikom. U Lokovsko-Monteskjeovskoj tradiciji nastala je teorija da samo vlast može ograničiti vlast i teorija o podeli vlasti. U knjizi se ističu četiri dimenzije podele vlasti. Prva, horizontalna (funkcionalna) podela na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, druga, vertikalna (prostorna)

podela između različitih nivoa vlasti (federalizam, regionalizam, lokalna samouprava, decentralizacija, dekoncentracija, načelo supsjedarnosti i odgovarajuća podela nadležnosti). Treća i četvrta dimenzija obuhvataju socijalnu i političku podelu vlasti, pri čemu su različiti sudionici u društvenoj moći različite društvene grupe, klase, partije, organizacije, pokreti i slični subjekti. U ovom smislu podrazumeva se "društveni, ekonomski, politički i kulturni pluralizam, kao i otvoreno civilno društvo sa liberalnom političkom kulturom, koja podrazumeva uvažavanje razlika, takmičenje (kontestaciju, osporavanje), toleranciju, dijalog i kompromis kao način dolaženja do sporazuma" (str. 252). Reč je o onom što je Robert Dal podrazumevao pod pojmom "poliarhija".

Ističući iznačaj ideje vladavine prava, autor naglašava da su "veliki pobornici slobode pisali o slobodi u okviru zakona, o priznavanju slobode drugima kao granice svoje sopstvene slobode, i o zakonu kao granici vlasti i garantu slobode" (str. 256). Sistem normi koji pretenduje da se zove pravo, ne sme raskinuti sa kategorijom pravde. To znači, vladavina prava obuhvata i meta-pravna načela, sistem predvidljivih pravila koja suzbijaju svaku mogućnost diskrecionosti i arbitrnosti, pri čemu je dozvoljeno sve što nije usled nekog posebnog razloga zabranjeno. Na taj način se zadovoljava jedna, u čoveku duboko usadjena potreba za poretkom i izvesnošću – nomičnošću., za razliku od anomalije, koja nije samo stanje bezakonja već i iskvarenosti poretka. Ova pravna pravila daju smisao, unose red i omogućavaju predvidljivost i očekivanje određenih efekata.

U trećem delu knjige koji nosi naslov "Čemu se pokoravati državnoj vlasti?" – govori se o uslovnosti i dvostranosti političke obaveze građana. Između ostalog, ističe se značaj relativno visokog obrazovnog statusa, relativne ekonomske obezbeđenosti i nezavisnosti kao osnova autonomije građanina u odnosu na političku vlast. Da bi čovek postao ličnost, neophodno je da zna da koristi i brani svoja prava, da praktikuje svoje slobode, sa napomenom da uz slobodu ide i razvijena svest o odgovornosti u odnosu na druge ljude. Razvijanjem kritičke svesti, ističe autor, o prirodi političkih obaveza i osnovama legitimnosti vlasti pomerena je granica između "prava" moćnika i dužnosti podanika (str. 312).

U odnosu na poretke u kojima je čovek prinudjen da pribegava "ketmanu", "što vodi srozavanju moralnih vrednosti i izobličavanju ljudskih karaktera" (str. 304), neophodno je da čovek ima hrabrosti služiti se sopstvenim razumom. Negde na početku i

na kraju knjige odzvanja u čitaocu jasna poruka Horacija i dva veka kasnije Kanta; "*Sapere aude*"! Ovo je, zaključuje autor, inspirisalo Montenja na uput da "o stvarima valja suditi putem razuma, a ne po glasu svetine".

Obzirom da "svako društvo ima snage koje naginju autoritarizmu i ideologije koje takve zahteve racionalizuju" (str. 147), na nama je da umemo da ih prepoznamo i da im se na valjan način suprotstavimo, odnosno, pružimo otpor. Upravo ono što, kako smatra Leo Štraus, u XX veku nismo umeli. Zato moramo poći unatrag u političku nauku. Političke i pravne nauke imaju dosta akumuliranog, kao i sam autor ove knjige.

On nam ukazuje odakle određene ideje dolaze, kako se razvijaju i gde pripadaju. Sledeći reči Bertranda Rasela, upućuje nas "kako možemo kombinovati onaj stepen individualne inicijative, koji je potreban radi progressa, sa onim stepenom socijalne kohezije koji je potreban radi održanja" (str. 84).

Ono što ovu knjigu razlikuje i po čemu se prepoznaje jeste široka lepeza ideja, raznovrsnost pristupa, tečnost stila i enciklopedijsko obrazovanje i erudicija njenog autora. Bez teleoloških pretenzija, ali sa jasnim normativnim stavovima, autor zauzima naglašenu humanističko-emancipatorsku, ali nikako paternalističku poziciju. Iako je ova knjiga visoko stručna, zahvaljujući lakoći autorovog raspravljanja o najsloženijim pitanjima, pitkosti izlaganja, i ovoj oblasti istraživanja nevičan čitalac sa ovom knjigom lako uspostavlja kontakt. Ona ne mistifikuje, već razotkriva, i poput svetionika ili kompasa smanjuje naša lutanja. Iako tematski zaokružena i sadržajno jasna, ovu raspravu je teško disciplinarno odrediti. Ona nesumnjivo pripada politikologiji, ali je istovremeno i kulturološka i antropološka, i filozofska i sociološka, i pravna i politikološka.

Ona deluje otrežnjujuće, pomaže nam da se oslobodimo nekih uvreženih predrasuda, zabluda i iluzija. Konačno, knjiga Vlast i sloboda spada u one knjige koje se pišu celog života, čitaju u jednom dahu, a od kojih se više ne razdvajamo i uvek im se iznova vraćamo, kao riznici mudrosti i pouka.